

ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Не буде перебільшенням твердження, що проблемні питання державно-конфесійних відносин є одним з найбільш тематизованих у сучасному українському суспільно-політичному, правовому й релігієзнавчому дискурсі.

Це, на нашу думку, зумовлено, по-перше, їх екстраординарністю як одного з важливих компонентів у системі суспільних відносин; по-друге, тим, що державно-конфесійні відносини є фактором, який постає як визначальний в площі забезпечення й гарантії свободи совісті, свободи буття релігії в соціумі; по-третє, наявністю серйозних лакун у контекстуальному й практичному аспектах, а також застарілістю і певною дисонантивністю окремих положень парадигми цих відносин нинішнім українським реаліям, потребам віруючих, релігійних організацій, а відтак і назрілою необхідністю напрацювання якісно нової концепції державно-конфесійних відносин у контексті вимог часу, їх демократизації. Зауважимо, що протягом останніх семи років у цьому плані зроблено чимало (зокрема, Центром економічних і політичних досліджень імені О.Разумкова, окремими народними депутатами, релігієзнавцями, представниками релігійних організацій). Однак з певних причин ці напрацювання залишились поки що проектом; по-четверте, домінантною тенденцією відкритої і латентної політизації релігії, особливо в період передвиборних баталій, наявністю в державі політичної кризи. З іншого боку — зростаючими спробами клерикалізації окремих сфер суспільного життя, державних інституцій, порушенням принципу світськості держави; по-п'яте, невирішеністю частини проблем суспільно-економічного, освітнього виміру, що знижує рівень свободи буття релігій в суспільстві, а також відсутністю можливостей реалізації суспільних запитів на активну участь релігійних ор-

ганізацій в становленні громадянського суспільства, наявністю міжцерковних, внутрішньоцерковних, міжконфесійних негараздів і, що особливо важливо, динамізмом релігійно-церковного життя в Україні, необхідністю унеможливлення втручання органів державної влади, чиновника у діяльність релігійних організацій, зокрема на регіональному рівні.

Таким чином, означена проблема в сукупності названих причин, факторів у предметному полі глибоких за своїм змістом трансформацій, які відбулися і/або відбуваються в усіх сферах життя українського суспільства, є актуальною як у теоретичному, так і в практичному вимірах.

Варто нагадати, що ця актуальність чітко маніфестувалася в аспекті «конфесійноцентричного» підходу (логіки) представників окремих релігійних організацій, які брали участь у роботі робочої групи Мін'юсту України з підготовки проектів нової редакції Закону «Про свободу совісті та релігійні організації». Пропонувалося першочергово легітимізувати напрацьований і вже обговорений варіант Концепцій державно-конфесійних відносин і на цій основі розробляти означений законопроект. Аргументи протилежного ґибу не сприймалися. При цьому ігнорувалося, як справедливо зауважував юрист Г. Друзенко, те, що предмет правового реагування, призначення цих документів різні. Якщо «законопроект покликаний створити максимально простий механізм реалізації кожним свого права на свободу совісті, віросповідання й світогляду, здійснення цього права індивідуально чи спільною, то Концепція визначає засади взаємодії, взаємовідносин держави і релігійних організацій, структуру і зміст цих відносин [1]. Зрозуміло, що багато принципів законопроекту і засадничих елементів Концепцій корелюються, однак логіка юридичного (якщо так можна висловитися) конструювання вимагає, щоб спершу правової легітимізації, статусу набули релігійні організації, а вже потім, на базі закону, формувати концепцію їх відносин з державою.

Тим більше, що для світської держави, яка на конституційному рівні закріпила принцип відокремлення держави і церкви, права релігійних організацій (свободу їх буття в суспільстві — М.Б.) є дери-ват від прав і свобод віруючих, які добровільно об'єднуються для спільного проведення богослужінь, інших релігійних обрядів та ритуалів, релігійного спілкування. «Свобода церкви» у своєму понятійному вимірі є похідною від права людини на свободу віросповідання.

В даному контексті принципово важливою постає необхідність основний акцент зробити на правах і свободах людини, а не на релігійних організаціях.

Бо, відверто кажучи, законодавчо в нашій державі більша увага (можна ще сказати — пріоритетність), надається саме релігійним

спільнотам, а не віруючій людині, яка їх творить, не її правам і свободам.

Коли ми ведемо мову про державно-конфесійні відносини (в робочому аспекті можна вживати поняття «державно-церковні відносини»), то маємо брати до уваги, що держава і релігійна організація (церква) як два важливі суспільні інститути відіграють у житті соціуму, конкретно індивіда особливу, винятково притаманну їм роль, реалізуючи власну специфічну функціональність. Церква, релігійна організація і держава — це різні сутності, внутрішньо незалежні одна від одної, самодостатні й автономні «на власному полі діяльності». Разом з тим вони знаходяться у системі діалектичної взаємодії і відносин. Це — багатоаспектна проблема, що виявляє себе в площині «суспільство — держава — релігійні організації».

Стосовно понятійного оформлення, то, на нашу думку, правомірно вживати термінологічно конструкт «державно-конфесійні відносини» або «відносини держави і релігійних організацій», беручи до уваги те, що поняття «церква» — полісемантичне і в даному контексті (враховуючи поліконфесійність) воно не покриває всієї палітри наявних конфесій в їх інституалізованому вимірі. Тому вважаємо коректним і виваженим наукове вживання поняття «державно-конфесійні відносини» і в згадуваній нами Концепції.

Щодо самого поняття «державно-конфесійні відносини», то воно, на нашу думку, характеризує систему легітимізованих і врегульованих принципів, форм взаємозв'язків, взаєвідносин між їхніми суб'єктами -- державними владними інститутами (різних рівнів) та інституалізованими релігійними утвореннями (церква, релігійне об'єднання, деномінація, релігійний центр, релігійна громада).

Ці відносини будуються на певних принципах, мають свою структуру, свою діалектику розвитку в темпоральному вимірі, соціально-політичному, юридичному контексті і можуть бути класифіковані як певний тип, як конкретна модель таких відносин.

Держава і релігійні організації пройшли непростий шлях побудови, формування своїх взаємовідносин у демократичному аспекті їх вияву. За роки незалежності вони набули нового виміру у своєму практичному виявленні.

Важливим є те, що українська модель державно-конфесійних відносин базується (у своїй основі) не лише на творчо засвоєних гуманістичних принципах, апробованих у демократичних країнах, а також зафіксованих у міжнародних нормативно-правових актах стосовно свободи совісті, свободи релігії, а й на тому цінному, що співвідноситься з національними традиціями, менталітетом, інтересами суспільства, держави та особистості. До цього додамо, що відносини держави і релігійних організацій ґрунтуються на засадах Конституції України (ст. 11, 15, 19, 24, 34, 35, 36), на відповідних правових актах: указах Президента України, постановах Кабінету Міністрів України.

Базовим серед них є Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». Саме останній визначає чіткі параметри взаємовідносин релігійних організацій і держави, права й обов'язки їх суб'єктів з врахуванням при цьому фактору поліконфесійності й релігійного плюралізму.

Відносини держави і релігійних організацій є похідними від основ державної політики у сфері свободи совісті, думки, переконань. Вони, як уже відзначалося, ґрунтуються на системі взаємопов'язаних, визначальних за своєю суттю принципів:

а) світськість держави — «інституційна і функціональна безрелігійність» держави, її світоглядна нейтральність, несприйняття релігійного санкціонування у своїй діяльності;

б) відокремленість церкви (релігійних організацій) від держави, а школи від церкви (релігійних організацій), взаємне визнання суверенності й незалежності суб'єктів цих відносин, суворе дотримання принципу взаємного невтручання у функціональні сфери один одного;

в) рівність усіх релігійних організацій перед законом;

г) невизнання державою жодної релігії як обов'язкової; відсутність законодавчо оформлених «спеціальних» відносин держави й окремих конфесій;

д) недопустимість обмежень у сфері свободи буття релігії, діяльності релігійних організацій, якщо вони не встановлені законом і не постають як необхідні у площині суспільної безпеки, громадського порядку, здоров'я, моралі, а також, якщо вони не є «співмірними законній меті», що переслідується;

е) сприяння формуванню клімату взаємної толерантності між різними конфесіями;

є) наявність у межах, визначених законом, державного та громадського контролю за дотриманням суб'єктами означених відносин законодавства про свободу совісті та релігійні організації, а також юридичних механізмів захисту прав та інтересів релігійних спільнот і віруючих.

Окреслені положення в контексті державно-конфесійних відносин в Україні є визначальними й системоутворюючими. Однак ці засади, хоча вони і конституційовані в законодавчій площині, нерідко в практичному вимірі постають як декларації, порушуються, що примножує кількість проблемних питань у цій сфері. Експерти, які аналізували цю проблему, вважають, що значна частина актуалізованих питань у царині державно-конфесійних відносин як таких, що потребують свого законодавчого вирішення чи домовленостей між їх суб'єктами, спричинена відсутністю належного механізму контролю за виконанням законів, дотримання духу і букви конституційних положень, що стосуються даної сфери, з боку, передовсім, державних чинників. Це — один з основних факторів, що знижує рівень їх ефек-

тивності. Ігнорування законів, відсутність, а, по суті, низька виконавська дисципліна, правова культура, в першу чергу у владних структурах, є сьогодні загальнодержавною бідою. Якщо років три тому ми вели мову про незначну кількість фактів ігнорування закону, положень Конституції щодо свободи буття релігії чиновниками в окремих регіонах, то сьогодні це стало для частини державних керівників, чиновників нормою.

Тому, коли ми говоримо про наявність проблемних питань у сфері державно-конфесійних відносин, то одне з важливих серед них — це запровадження чіткого механізму контролю за виконанням законодавства у сфері свободи совісті, свободи релігії, а в цій площині — регулювання й вирішення назрілих питань.

Це також проблема дотримання принципу світськості держави в усіх сферах її присутності, зокрема в освіті, інших державних інститутах. У понятійному аспекті світська держава — це держава світоглядно й функціонально позарелігійно нейтральна, інституційно й функціонально позарелігійна, діяльність структурних підрозділів якої на всіх рівнях позбавлена будь-якої релігійної санкції, впливу та контролю. Світськість держави не є перешкодою до співробітництва, взаємодії державних органів і релігійних організацій, їх інститутів у вирішенні окремих проблем соціального гуманітарно-добродійного виміру.

Інша проблема, що пов'язана з першою, — це тенденція до клерикалізації окремих сфер державного життя (освіта, армія, інші структури). В цьому аспекті найбільш рельєфно виділяється спроба інкорпорації релігійного компонента в систему державної освіти. І питання це не в екстраординарній необхідності впровадження курсу християнської етики (цю проблему можна і слід вирішити), а в спробах налагодження системи навернення дітей в релігію, всупереч бажанням і переконанням батьків та принципу поліконфесійності. Вихід є: необхідний спеціальний законодавчий акт або ж доповнення до існуючих законів положенням на право релігійних організацій засновувати загальноосвітні школи, звісно, з повноцінним релігійним вихованням. Такий підхід зніме проблему свободи віросповідного навчання й виховання дітей в аспекті релігійного вибору їхніх батьків, а також забезпечить розведення в просторі конфесійних складових цієї проблеми, а відтак і зняття колізій, конфліктних ситуацій.

Це питання в суспільному дискурсі набуло значної гостроти, непримиренності точок зору, виходу за межі, які вже давно врегульовані законом і положеннями Конституції.

Є цілий ряд інших проблемних питань, породжених вимогами часу й життєвими потребами релігійних організацій:

— необхідність чіткої, нормативно оформленої системи повернення церквам і релігійним організаціям культових споруд, іншого майна, що знаходиться в комунальній і державній власності. Ця робота про-

водиться, однак її слід перевести в русло закону; проблема деполітизації релігійної сфери;

— надання церкви, як об'єднанню релігійних організацій, прав юридичної особи;

— законодавче врегулювання окремих питань у сфері вирішення проблем матеріального, економічного виміру для забезпечення діяльності релігійних організацій (зокрема земельного, комунальних послуг тощо);

— вироблення чіткої системи реєстрації релігійних організацій, дебіюрократизації цього процесу.

Є й інші питання стосовно свободи буття релігії в суспільстві, у сфері відносин держави й релігійних спільнот. На них, до речі, звернула увагу Рада Європи у Резолюції № 1466 (2005р.) та у Рекомендаціях № 1722 (2005р.), вказавши на те, що наявність таких проблем є певною перешкодою для реалізації кожною людиною свого права на свободу релігійної самореалізації як в індивідуальному, так і колективному вимірі, знижує рівень релігійної свободи, а загалом — стримує розвиток соціуму на засадах демократії і свободи, верховенства права.

Отже, проблемні питання, що вимагають свого невідкладного розв'язання у сфері «силового поля» свободи релігії, свободи релігійних організацій, постають сьогодні як важливі й невідкладні. Вони потребують свого вирішення в законодавчому плані.

Україна має визнаний у світі досвід розв'язання назрілих питань у релігійній сфері. В умовах «демократичного транзиту», глобалізаційних впливів і трансформацій, забезпечення права на свободу совісті, свободу віросповідання, формування партнерської моделі державно-конфесійних відносин антагонального типу є одним із принципово важливих. І вони (ці проблеми) мають вирішуватися законодавчо, спокійно, поза негативним впливом політичних, суб'єктивних чинників.

Використані джерела

1. Друзенко Г. Між традицією і свободою // Релігійна свобода. Наук. щорічник. — №11. — К., 2007.